

2023. ÁPRILIS 13.

YEHEZKEL KAUFMANN: THE RELIGION OF
ISRAEL (FORD. MOSHE GREENBERG)
GEORGE ALLEN & UNWIN, LONDON
1961. 8-20.

SZAKFORDÍTÁS

ÁDÁM MIKLÓS

Bevezetés

A biblikus tudomány napjainkban sajátos helyzetben van. Létezik egy megközelítése a bibliai vallás történetének, amelyhez a biblikus tudósok nagy része tartja magát. De hogy miért ez a népszerű megközelítés, nem világos. A múlt század végén Julius Wellhausen megalkotta ma már klasszikusnak számító teóriáját az izraelita irodalom és vallás evolúciójára vonatkozóan, ez ma az ő nevét viseli. Wellhausen érvei jól illeszkedtek egymáshoz és olyasmit adtak, amiről úgy tűnt, szilárd alap lehet, amire a biblikus kritika háza fel tud épülni. Azóta azonban mind a bizonyítékok, mind a struktúrát alátámasztó érvek kérdésessé váltak, és legalább bizonyos mértékig elvetésre kerültek. Mégis, a biblikus tudomány, miközben elismeri, hogy az alapok elmorzsolódtak, mégis ragaszkodik a teória következtetéseihez. Wellhausen elgondolásának kritikája, ami kb. 40 évvel ezelőtt kezdődött, nem lett következetesen végig vezetve. Képtelen lévén elfogadni a teóriát a maga klasszikus megfogalmazásában vagy visszatérni a hagyományok kritika előtti látásmódjához, a biblikus tudomány egy olyan korszakba lépett, amelyben új alapokat kell találnia.

Ez a tanulmány a klasszikus kritika mélyreható kritikája. Az a célja, hogy végső következtetéseket vonjon le, és új pozíciót javasoljon az előző helyett. Nem apologetikus lélekkel íródik, és nem az a reménye, hogy visszaállítja a hagyományt, annak elveszett méltóságában. Noha kritika, ez világos, gyakran alulértékeli a bibliai hagyományok történeti értékét, ugyanezen kritika eredményei, mint a Tóra három fő forrásának analízise (JE, P, D), megállták a beható vizsgálat próbáját és megállapítottak tekinthetőek. De a kindulási posztulátum, mely szerint a tóra papi rétege a babiloni fogságban született, és hogy a Tóra irodalma a fogság után tovább- és újraíródott, tarthatatlan. (.....) Noha megalkotása és kanonizációja később történt, a forrásai bizonyítottan ősiak, nem csak részben, nem a tartalmában általában, de egészében; még nyelvében és formuláiban is. Ennek megfelelően újra kell értékelnünk az izraelita monoteizmus eredetére vonatkozó konvencionális látásmódot. A biblikus tudósok és az ókor történészei általában, az izraelita vallást az ókori Közel-Kelet vallásos miliójából történt organikus kinövésnek tekintik. Néhány tudós az ókori Közel-Kelet vallásainak monoteista tendenciáiban fedezi fel a bibliai hit eredetét, mások Izrael vallásának pogány elemeire mutatnak rá. Mindenki azt feltételezi, hogy ez az organikus kapcsolat létezik, és hogy még az izraelita vallás legegységesebb elemei is a környező vallások fényében értelmezendő. A tudomány kitartóan dolgozott, hogy leleplezze az elemeket, melyek közösek Izrael és szomszédai vallásában, hogy felfedezzék az izraelita kreativitás forrásait. Ez a törekvés, legalábbis úgy tűnik, abból is igazolható, ami a Bibliának magának a tanúsága, vagyis, hogy Izrael pogány nép volt a babiloni fogságig. Az izraelita monoteizmus eszerint nem a nép alkotása, hanem „a papír” vagy a prófétai elit doktrínája. Fokozatosan fejlődött, és csúcspontját csak a késői időkben speciális történelmi körülmények között érte el. Sosem volt a nép vallása, és sosem volt a populáris kultúra alapja. Azon köröknek, amik a doktrínát kiművelték, mindig küzdeniük kellett a nép pogányságával. Csak a fogság után, amikor az összetört nemzet, mint egyház épül újjá, idegen uralom alatt, a papok és a próféták akkor váltak végül képessé a monoteizmus elültetésére. Ezzel a győzelemmel a népi vallásosságot a teokrácia ideáljai mentén értelmezik újra és fedik el. De a monoteista borítólemezen keresztül könnyen felfedezhető a népi vallás esszenciálisan pogány tartalma. A nép szintjén nem volt lényegi különbség a fogság előtti izraelita és a pogány között; mindannyian ugyanannak a kultúrának a gyermekei voltak.

Ezt a nézetet mi itt a maga teljességében elvetjük. Látni fogjuk, hogy az izraelita vallás Izrael népének eredeti teremtménye. Tökéletesen különbözött mindentől, amit a pogány világ

valaha tudott. A monoteista világlátásnak nincsenek előzményei a pogányságban. Sem nem volt ez egy teológiai doktrína, amit lehatárolt körök vagy iskolák szültek és tápláltak; sem pedig egy koncepció, ami időről időre a Biblia ezen vagy azon szakaszában, vagy rétegében fejeződik ki. Ez egy nemzeti kultúra fundamentális gondolata, ami ennek a bizonyos kultúrának kezdettől fogva minden aspektusát áthatotta. Természetesen van benne pogány örökség, de az izraelita vallás születése (...). A Biblia tanúságának figyelmes vizsgálata Izrael bálványimadására nézve ennek a bálványimadásnak egy teljesen új megértését eredményezi, ez ugyanis nem egy eredeti mitológikus politeizmus. Idegen elemek a népi kultúra megformálásában nem játszanak lényegi kreatív szerepet. Az izraelita vallás organikus belső fejlődés eredménye, ahogyan bármelyik elsődleges nemzeti kultúra, bár valóban küzdött a bálványimadás egy bizonyos formájával. Izrael világa a saját teremtménye, bár ősi pogány anyagok felhasználásával. Hogy megértsük ennek a világnak a jelentését, annak szimbólumait belülről kell értelmeznünk. A kísérletek, hogy a pogány modellek alapján értelmezzük, csak elfedi valódi karakterét és útjában áll a valódi értékelésnek. Egy ilyen interpretációt nem alapozhatunk homályos szakaszok tanúságára, elszigetelt utalások és jelek találékony kombinációira, itt vagy ott a Bibliában, vagy berögzült feltételezésekre, amelyeket kevés valódi bizonyíték támaszt alá. (A biblikus tudományba mélyen begyökeresedett a szokás, hogy egy elszigetelt, általában homályos szakasz újszerű exegéziséből messzemenő teóriákat állítsunk föl, és szó szerint csekélységek és morzsák alapján messzemenő következtetéseket vonjunk le.) Valódi alapok csak a Bibliai időszak monumentális jelenségei lehetnek. Ebből az időszakból a tárgyi lelet aránylag kevés. Nincsenek szfinxek, piramisok, templomok, még a bibliai Izrael feliratai, vagy képei sem éltek túl semmilyen értékelhető mennyiségben. Régészeti felfedezések tehát csak mérsékelt értékkel bírnak az adott kor gondolkodásának megvilágítása szempontjából. Ezzel szemben magában a Bibliában rengeteg adat található, amik különböző periódusokból, különböző forrásokból és irodalmi műfajokból (pl. elbeszélés, törvény, prófécia) származnak; ezek a különböző anyagok megegyeznek és kiegészítik egymást, így meggyőző és biztos tanúkká válhatnak. Különösen jelentősek azok a következtetések, amelyeket az irodalmi korpusz ideológiai konstansáiból, a különböző rétegek vezető motívumaiból és a történeti hagyomány kikristályosodásaiból vezethetünk le. Ezek a földtani rétegződés irodalmi megfelelői, és legalább annyira perdöntőek, mint a korszok, épületek, feliratok, kézműves termékek tárgyi maradványai. A bibliai polémia a bálványimadás ellen, amely folyamatosan félreértelmezi a pogány vallásokat, mint fetisizmust, mi más, mint hatalmas mennyiségű bizonyíték? Az egyedülálló bibliai elgondolások bűnről, tisztátalanságról, áldozatról, mágiáról, álmokról, próféciákról és sugalmazásról, papról és prófétáról, a jövendőmondás tiltásáról (amelynek nincs párhuzama a pogány világban) nem kevésbé perdöntőek. A nemzeti összeomlás és a fogság útja az izraelita bálványimadás teljes és végső kiirtásához egy másik olyan adat, amelynek hatalmas történeti jelentősége van. Amit itt látunk, az a lélek egyedi teremtő erejének pillanatképe. Mégis, mintegy makacs ellenállásként, a bizonyítékaink természetével szemben a biblikus tudomány a pogányság fényénél próbálja olvasni azt. A mi kutatásunk az izraelita vallás és a pogányság közötti kontrasztról szóló értekezéssel kezdődik, amely a vallásos formák összehasonlításán alapszik. Anélkül, hogy leragadnánk ennél a fundamentális kontrasztnál, nem lehetséges megérteni azokat a valódi problémákat, amelyek a bibliai vallás tanulmányozásában benne foglaltnak. Ezután következik a vizsgált dokumentumok története, különösen is a Tóra viszonya a történeti és prófétai irodalomhoz, valamint a Tóra megformálása. Ez az alap Izrael vallásának történeti vázlatához, annak kezdeteihez, korai szakaszához és későbbi csúcspontjához, amelyet a klasszikus prófétaságban ért el. Ezen a módon a morfológiától az irodalmi és forráskritikához jutunk el, onnan pedig Izrael vallása történetének kibontásáig.

I. fejezet

Az alapprobléma

Aki megvizsgálja az izraelita monoteizmus eredetének elbeszélését és küzdelmének és végeredményben győzelmének történetét a pogányság fölött, föl fog fedezni a furcsa tény: a Biblia tökéletesen tudatlan a pogány vallásosság valódi természetére és jelentésére vonatkozóan. A fogság előtti idő a Biblia tanúsága szerint az izraelita bálványimádás korszaka volt. A nép ismételen visszaesett más istenek imadásába, amelyek a környező népek istenei voltak. A bibliai irodalom a bálványimádás elleni harcnak szenteli magát és a bibliai törvény, prófécia és költészet káprázatos mennyiségű felvételt hagyott hátra, amelyek ezekről a generációkon átívelő csatákról szólnak. A bibliai tudósok a vélemény mindenféle árnyalataiból jöve, azt feltételezték ezért, hogy a biblikus kor szorosan összekötődött a pogánysággal. Úgy tűnik, hogy soha senki nem vonta kétségbe, vagy kritizálta az adatok fényében ezt a feltételezést. Tényként került elfogadásra, hogy a bibliai kor ismerte a pogányok istenhitét és mítoszait, mivel ezek részei voltak az izraelita bálványimádásnak. A bálványimádással folytatott harc a feltételezés szerint a mítoszokra is lesújtott. A monoteizmus akkor alakult ki, amikor Izrael fejlődésben levő vallásos öntudata győzedelmeskedett a pogány mitológiai hittel szemben. Ennek a győzelemnek az ideje és módja vita tárgya a tudósok között. De abban teljes az egyetértés, hogy a bibliai időszakban a mitologikus politeizmus jelen volt Izraelben, csakúgy, mint máshol, és hogy a bibliai vallás csak fokozatosan jött létre, mint az ez elleni harc terméke.

Az természetesen nem kérdés, hogy az izraelita vallás és a pogányság történetileg kapcsolatban állnak. Mindkettő az emberiség vallásos evolúciójának egy állomása. Az izraelita vallás a történelem egy bizonyos időszakában született, értelemszerűen nem vákuumban. Az izraelita törzsek egy olyan vallásos tradíció örökösei, amely csak többistenhívő lehetett. Jahve vallása csak ekkor ragadhatta meg a népet, miután legyőzte az ősi hitet, és a pogány elgondolások maradványai, amelyeket a Biblia megőriz, tanúskodnak arról, hogy azt sosem kigyomláta ki teljesen. De mi volt a természete ennek a felülemelkedésnek, és mit tudunk a történetéről? A bibliai vallás vizsgálata az erre a kérdésre adott válaszon fordul meg. A bibliai vallás eredetére vonatkozó tanulmányok vizsgálják azt, hogy a népi vallásosság és először még Jahve követői is elismerték más istenek létét. Általános feltételezés, hogy Jahve vallása henoteizmusként, vagy monolatriaként kezdődött, elismerve őt Izrael egyetlen legitim istenének, de elfogadva más nemzeti istenek létét. Erről a szakaszból általános vélekedés, hogy a bibliai szövegekből tanúsítható. Ebből következik a kérdés, mikor született a gondolat, hogy már nem csak az izraeliták más istenek iránti imádása illegális, hanem ezek az istenek semmilyen szempontból nem valódiak? Vagyis, hogy mikor vált a hemoteizmus vagy monolatria monoteizmussá? Ez a látásmód azon a hallgatólagos feltételezésen alapszik, hogy a pogány isteneket ugyanúgy értették meg az izraeliták, mint a pogányok. A korábbtól a későbbi szakaszra történt átlépésre vonatkozó megértés szerint az az istenek valóságosságára vonatkozó pogány elgondolás elutasítása volt. De mit mond nekünk a Biblia az ezen istenek természetére és az imádatuk természetére vonatkozó izraelita megértésről?

A pogányok úgy értették meg az isteneiket, mint amik a természet erőinek megtestesülései, vagy mint önálló létezők, amelyek kapcsolódnak a természethez valamilyen módon. A kozmikus erők deifikálása nyújtotta a táptalajt a mitológia születéséhez. A népi vallásosság úgy fogja föl az isteneiket, mint személyeket, akik az egész univerzumot lakják, és

amelyek egymáshoz, és az emberiséghez speciális utakon kapcsolódnak. Ők a népszerű mítoszok hősei, az epikus költemények alapjai, templomokat építettek, szobrokat és képmásokat állítottak nekik. A kultuszban a tárgyak gyakran fontos szerepet játszottak; a természetes és a kézműves termékek, mint isteni erő hordozói jelentek meg, mint az istenség lakóhelyei vagy jelképei. A tárgyak imádata nem a pogányság esszenciális összetevője, de természetes kinövése. Az istenségnek adott hódolat a képmásáról való gondoskodás által is lehetséges volt. A képmások kultusza ezért szorosan kapcsolódott a személyes istenek hitéhez, akiknek sajátos formája volt, irányították a természeti jelenségeket, vagy benne voltak azokban.

A többistenhit az ókori Közel-Keleten a bibliai időkben magasan fejlett volt. Az istenek és istennők az irodalomban, művészetben és kultúrában többé-kevésbé egységesítve jelentek meg, amely formák feltételezhetően nem csak a papság, hanem a laikusok számára is jól ismertek voltak. Volt istene az égnek és a földnek, az életnek, a szerelemnek és termékenységnek, a halálnak és rombolásnak. Az isteneknek sajátos szerepük volt. Volt istene a világosságnak és sötétségnek, a viharoknak és villámoknak, szélnek és esőnek, a tűznek és víznek. Hegyek, források, folyók és erdők, mind rendelkeztek saját istenekkel. Az istenek rendelkeztek szexuális minőséggel, a hímnemű és nőnemű istenségek léte a pogány gondolkodás számára esszenciális volt. Ezen jellemzők szolgálták a kidolgozott mítoszok alapanyagául, amelyekben az istenek történetei és kalandjai összekapcsolódtak. A teogóniák mondták el születésüket és származásukat, a mítoszok mesélték el háborúikat, szerelmeiket, gyűlölködéseiket és az interakcióikat az emberekkel. A kultusz szorosan kötődött a mítoszokhoz, amelyek így a papi és bizonyos szempontból a népi vallásosságnak is a magját képezték.

Mit tudnánk minderről, ha semmilyen más forrás, csak a Biblia állna rendelkezésünkre?

A Biblia ismeri a nemzeti istenek pogány imádatát, amelyek közül néhányat név szerint is említ: Baal, Astoret, Kemos, Milkom, Bél, Nebó, Amon stb. Figyelemre méltó azonban, hogy egyetlen bibliai szöveg sem utal ezen megnevezett istenek természeti, vagy mitológiai minőségére. Ha csak a Biblia állna rendelkezésünkre, semmit nem tudnánk a nemzetek isteneinek valódi természetéről. Néhány elszigetelt szakasz beszél arról, hogy a pogányok szellemeket és démonokat imádnak, de ezek névtelenek, miközben azok az istenek, amelyekről tudjuk, hogy mitológiai istenek, a Bibliában üres nevek. Egyetlen nyoma sem maradt meg annak a gazdagságnak, amely az ezen nevekhez köthető népies mítoszokban található.

A Bibliának rengeteg mondanivalója van az ábrázoláskultusról, amely ezekhez a megnevezett istenekhez kapcsolódik. De ha az istenséget nem, mint élő természeti erőt, vagy mint egy mitológikus személyt értették meg, aki a természeti erőben benne lakik, vagy amely természeti erő a személyt szimbolizálja, akkor a képmástisztelet nem érthető meg másként, mint fetisizmusként.

Néhány szakasz megengedi a feltételezést, hogy a nemzetek élő isteneket imádnak. Ilyen pl. a Num 21,29-ben (vö. Jer 48,46) található ősi költemény, amelyben Kemos aktív cselekvőként jelenik meg. Jefte is úgy beszél Kemosról, mint aki odaadta a földet az ammonitáknak (Bírák 11,24). A hit, hogy Baal élő isten, látható a Bírák 6,25-32-ben található történetből, amely elmondja, hogy Gedeon lerombolta az oltárát. Illés gúnyolódása is úgy ábrázolja Baalt, mint élő istent (1Kir 18,27), még ha viccelődve is. Hasonlóan az 1Kir 20,28-ban a pogányok Izrael istenére hivatkozással beszélnek a hegyek és völgyek isteneiről. Ezenkívül megtaláljuk a gondolatot, amely később terjedt el a hellenizált zsidók között (tőlük került át a kereszténységbe), mely szerint a népek istenei szellemek és démonok (Dt 32,16, Ps

106,37). Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy ez egy nagyvonalakban általánosított nézet; a Bibliában egyetlen isten sem jelenik meg ilyen minőségben. A fent említett szakaszokban a nemzetek istenei nem úgy kerülnek említésre, mint egyszerű kultusz tárgyak, hanem mint cselekvő létezők, akár a valóságban, akár csak a pogányok gondolkozásában. Noha lehetséges, hogy néha bálványok egyszerű megszemélyesítéseként kellene megértenünk az adott szöveget, nem kétséges, hogy a Bibliában olykor megjelenik az elképzelés, hogy a pogányok nem csak bálványokat, hanem isteneket és szellemeket imádnak.

A bibliai szerzők arról is tudnak, hogy a pogányok hite szerint a bálványaik segítséget és jótéteményt fogadnak el tőlük.

Így érkezünk el a Bibliának a pogány hit természetére vonatkozó ismereteinek határára. Semmilyen letisztult koncepciót nem találunk arra vonatkozóan, hogy milyen szerepet játszanak az istenek a természetben és az ember életében. A megnevezett istenek mitológiai sajátosságainak semmilyen ismerete nem rajzolódik ki. Az egyetlen jellemzőjük az, hogy melyik nemzet tiszteli őket: Astoret a szidóniak istene, Milkom az ammoniták szégyene, Kemos Moáb szégyene és így tovább. Soha egyetlen isten sem a funkciója, vagy a panteonban betöltött helye szerint kerül megemlítésre, ahogyan ez normális és gyakori az egyiptomi, mezopotámiai és kánaáni irodalomban. Egyetlen utalás sem történik az istenek nemi különbségeire. Az istenek és istennők mindannyian az 'Elohim hímnemű kategóriába esnek. (pl. Astoret a szidóniak istene [’elohé]), mivel úgy tűnik a bibliai héberben nincs szó az istennőre.)

Mit mondhatunk az égi seregek tiszteletéről? A megnevezett istenek közül sok – Astoret (Istár), Bél, Marduk, Nebó, stb. – a pogány forrásokból kiderül, hogy égi istenségek, de a Biblia mégsem köti össze őket az égi seregek imádatával. A sereg és a bálványok (vagyis a névvel bíró ábrázolások) mindig a pogány istenségek két külön osztályaként kerülnek említésre. Így a Dt 4,16-18 először megtiltja bármilyen – szárnyas vagy földi – állat képmásának imádatát, és ezután (v19) egy külön tiltás vonatkozik a Nap a Hold és az ég seregének imádatára. A Napot, a Holdat és az ég seregét ismételtelen felsorolja más istenek mellett (17,3; Jer 19,13). Hasonlóan az ég királynőjét (Jer 44,17; feltehetően a Hold) a Biblia soha nem azonosítja Astorettal, vagy bármelyik a Biblia által néven nevezett istennel. És noha Ezekiel látja a véneket kelet felé, a Nap felé leborulni, nem köti össze ezt a Napkultuszt, Izrael bálványainak kultuszával, amit éppen előtte szemlélt (Ez 8,16). Egyetlen utalást sem találunk arra, hogy az istenségként megértett Nap bármilyen olyan személyes mitológiai jellemző vonásokkal rendelkezne, mint az asszír-babiloni Samas. Amit a Biblia az ég seregei imádatának hív, úgy tűnik, a bibliai megértésben az égitestek, mint olyanok kultuszát jelenti. A Biblia nem látja a kapcsolatot az égi seregek és azon megnevezett istenek között, amelyek bálványimádását elítéli.

A mitológiai motívumokra, melyeket a Bibliában találunk, általában, mint az izraelita vallásra a bibliai idők alatti pogány befolyás bizonyítékára tekintenek. A kérdés itt ez: lehetséges, hogy Izrael a Jahve-vallás születése után átvette a pogányok mítoszait a bálványaikkal együtt? A tény az, hogy a Biblia egyetlen mitológikus motívumot sem azonosít idegenként vagy pogányként. Minden legendában vagy utalásban, amelyben ilyen motívumok szerepelnek, Jahve az egyetlen aktív cselekvő (...). Jahve harcol olyan történelem előtti teremtményekkel, mint Ráháb és a segítői, a Sárkány, a Leviatán és a szárnyas kígyó (Iz 51,9; Ps 74,14; 89,11; Jób 9,13; 26,12), de ezeket a bibliai szerző sosem, mint pogány fogalmakat érti meg (lettlégyen bármi a valós történeti háttérük). Ezek Izrael legendáriumaihoz tartoznak, és minden további nélkül lehetnek a pre-izraelita korból származó örökség részei. Ilyen

teremtmények megjelennek az izraelita legendákban, de Tihamat, Marduk, Hadad és a többiek sosem. A Biblia a pogányok mítoszait még csak nem is gúnyolja ki, mint ostoba meséket vagy koholmányokat, és a költői képekben sem használja föl őket. Egyetlen idegen istent sem számol Jahve ellenségei közé. Igencsak figyelemreméltó tény, hogy pont a teremtéselbeszélésekben (Gen 1-11), ahol a mitologikus anyag túlnyomó többsége található, a pogányság meg sem jelenik; a történelem előtti ember egyedül Jahve istent ismerte. Röviden tehát, nincs bizonyíték arra, hogy szent szerzők tudtak volna a pogány istenek és az elbeszélésekbe beépített mitologikus motívumok között bármilyen kapcsolatról.

Ezen hiányosságok túlságosan mélyen beágyazottak, és túlságosan átjárják a Bibliát, hogy egyszerűen monoteista átdolgozásként lehessen őket megmagyarázni. Ezen kívül, bár a monoteizmus nem ismeri el a pogány istenek isteni mivoltát, a legendákban betöltött szerepüket nem lett volna szükséges elutasítania. Látjuk, hogy a Biblia időről időre megengedi nekik a démoni státuszt. Meg lehetett volna „tiltani” nekik, hogy a „gonosz szellemek” és „Jahve ellenségei” szerepét eljátsszák. A Béllel és Nébóval, mint démonokkal való csata semmivel sem károsabb az Isten egységére, mint a Ráhákkal, vagy a Sárkánnyal való küzdelem. A késői judaizmus semmilyen veszélyt nem látott a történetekben, melyekben Isten a lázadó angyalokkal harcol.

Ez nem azt jelenti, hogy a Biblia ne tudna Jahve és a nemzetek istenei közötti harcokról. Sőt, Jahve harcol velük, és ítéletet mond fölöttük. De minden egyes esetben a bálványok a haragja tárgyai, ahogyan látni fogjuk. A fent tárgyalt jelenségek csak egyféleképpen magyarázhatók: annak feltételezésével, hogy a bibliai kor már nem ismerte a pogány mitológiát.

A nemzetek istenei az elbeszélésekben

Csakúgy, ahogyan egyetlen idegen isten sem aktív a teremtéstörténetekben, ugyanígy Jahvén kívül sosem tűnik fel Izrael korai történetében, vagy a szomszédaival folytatott háborúiban egyetlen isten sem aktív cselekvőként. Jahve harcol Izrael ellenségeivel, de soha egyetlen isten sem jelenik meg az ő élő ellenfeleként. Amikor a Biblia Jahvének az idegen istenekkel való harcáról beszámol, mindig bálványokat ért ezalatt, pl. amikor Isten ítéletet mond Egyiptom istenei fölött (Ex 12.12; Num 33,4). Hasonló kifejezéseket másutt is találunk (Iz 46.1 Bél és Nebó fölött). Sok esetben nem világos, hogy az utalás istenekre, vagy bálványokra történik, így ezeket a szakaszokat az egyértelmű szövegek fényénél kell interpretálnunk. Jeremiás, miután azt mondja, „meg fogom büntetni Babilon faragott képmásait” (Jer 51,44.47.52), így folytatja, „megbüntetem Bélt Babilonban.” Náhum figyelmezteti Asszíriát, „kidobom a bálványt és a faragott képmást templomodból” (1,14). Ezekiel is így prófétál, „lerombolom a bálványokat és véget vetek a képmásoknak Memphisben” (30,13). A Jeremiás 52-ben „Bél megszegyenült, Merodach elolvadt.” Maga a próféta a következő félmondatban ezen kijelentéseket a következőképpen magyarázza: „a képmásai megszegyenültek, a bálványai elolvadtak.” Az aktivitásra való utalás teljes hiányából (mint pl. a repülés, ami ezekben az esetekben odailene), azt a következtetést kell levonnunk, hogy az olyan kifejezések, mint a remegés (Iz 19,1) vagy térdelés (Iz 46,1) a bálványok mozgására vonatkozik, amelyeket kívágnak és elmozdítanak a helyükről. Jellemző, hogy „menekülés” helyett a pogány isteneket igás állatok (vagy teherhordó állatok) kell cipeljük, vagy fogságba vigyék a papjaikkal együtt (Iz 46,1; Jer 48,7, Dán 11,8).

A Dágon (filiszteus isten) megszegyenyüléséről szóló beszámoló (1Sám 5) az egyetlen részletes elbeszélés Jahve ítéletéről, amely a nemzetek isteneit sújtja, így ez modellként szolgál ezekre az ítéletekre vonatkozóan. A filiszteusok megszerzik a ládát és Dágon templomában helyezik el, Dágon mellett. Jahve bosszúja Asdód népét súlyos járvánnyal sújtja, és Dágot egy reggel az arcával a földre borulva találják Jahve ládája előtt. A következő reggel nem csak hogy megint leesett, de Dágon feje és a két keze le vannak vágva, és a szérűben hevernek. Az asdódiak úgy döntenek, megszabadulnak Izrael istenének ládájától, mert „a keze súlyosan nehezedik ránk, és Dágonra, az istenünkre.” Semmit sem hallunk Dágonról magáról, Dágonról az élő istenről; még amit a filiszteusok mondanak, sem utal arra, hogy a képmás leeste az istenség számára valami rosszat jelez. Ők is úgy látják a bálványuk leestét és megcsönkítését, mint Jahve ítéletét az istenük fölött. Így meséli el Izrael Jahve győzelmeit a nemzetek istenei fölött.

Ne csodálkozzunk, hogy a Biblia beszél Jahve ítéletéről ezen bálvány istenek fölött. A bálványok hiábavalóságok, ez igaz, de ennél még több, vallásos szempontból nem semlegesek, hanem a tisztátalanság forrásai. Még ha újra meg újra hangsúlyozza is a Biblia, hogy ezek nem istenek, mint a mágikus kultusz tárgyait, a bibliai írók bizonyos fokú veszélynek tartják őket. A Biblia hisz mágiában és varázslásban, a bálványokat pedig okkult erők hordozóinak tartja. Jahve az Isten, ezért mond ítéletet fölöttük.

Két történet illusztrálja élő módon Izrael bálványok elleni harcának természetét: az Arany Borjú, amiben az izraelita bálványimádás toposzát találjuk (Ex 32), és egy késői történet a képmásról, amelyet Nebukadnezár állít (Dán 3), amelyben a pogányok imádata kifejeződik.

Amikor Mózes lejövetele a hegyről késik, a nép azt kéri Árontól, csináljon nekik istent, aki előttük fog menni, ő pedig öntött borjút készít nekik. A nép ünnepet tart a kézműves isten tiszteletére, amely során azt kiabálják, „ez a te istened ó Izrael, aki fölhozott téged Egyiptom földjéről (Ex 32,1-6). Izrael prototípikus bűnének ebben az ábrázolásában a bálványimádás bibliai látásmódjának reprezentációját láthatjuk. A bűn nem az, hogy a nép Jahvét megjeleníti egy borjú képében. A nép azt kéri a paptól, hogy csináljon nekik egy istent Mózes és az őket Egyiptomból kihozó Isten, Jahve helyett (Ex 32,1.4.8; vö. Ps 106,20; „lecserélték dicsőségüket a füvet legelő ökor képmására;” Neh 9,18; vö. 1Kir 12.28; 14,9). Nem az élő Istenhez csatlakoztak, egyhez a nemzetek istenei közül, vagy egyhez a saját panteonjuktól, hanem egy névtelen képmáshoz, amely éppen most született a saját ékszereikből. Ebben az ökörben, ebben a bálványban, ami nem az isten képmása, hanem az Isten maga, testesíti meg a Biblia a saját koncepcióját az izraelita bálványimádásról, mint fetisizmusról.

A késői történetben Nebukadnezár hatalmas képmást állíttat Dúra földjén, és azt parancsolja az alattvalóinak, hogy tüzes kemencében történő halálos ítélet terhe mellett imádják azt. Hananja, Misáel és Azarja nem engedelmessé válnak a király parancsának; bedobják őket a kemencébe, de Isten egy angyala csodás módon megmenti őket. Nebukadnezár látva a csodát, hódolatban részesíti a három ifjú istenét. Itt a bálványimádás ismét egy névtelen bálvány imádata, egy bálványé, amely nem egy istent reprezentál: a bálványt magát kell imádni. Láthatjuk, hogy még olyan későn is, mint a perzsa és hellén kor, a zsidók pogánysághoz viszonyulását meghatározta a hit, hogy a pogányok bálvány fétiseket imádnak.

A bálványimádás elleni polémia

A bibliai irodalom nagy része a bálványimádás elleni küzdelemről szól, megpróbálva kiemelni annak abszurditását és elhitelteleníteni azt a hívői körében. Amennyiben ezt az anyagot vizsgáljuk, úgy tűnik, hogy a) az isteneket, akikről a pogányok azt hiszik, hogy az eget és a földet lakják, a Biblia sosem mondja nem létezőnek, b) a hit a mítoszokban vagy azok elmondása sehol sincs megtiltva, c) egyetlen bibliai szerző sem használ mitológiai motívumokat a polémia során, és d) az egyetlen kidolgozott érv a pogány vallással szemben, hogy az fa és kő fetiszta imádata (...)

(...) Ezek a tárgyak, amikkel a mágikus rituálékat elvégezték, a nemzetek istenei. A Biblia nem gondolja ezeket az erőket személyes létezőknek, akik a bálványokban laknak, a bálvány nem az istenség lakhelye, hanem az istenség maga. Ezért hangzik el olyan sokszor a Bibliában a stigma, hogy a pogány istenek „fa és kő,” „ezüst és arany.” Szintén ezért lehetséges, hogy az egyetlen érv, hogy a bálványimádás fa és kő képmások értelmetlen deifikálása. Azt mondhatjuk, hogy a Biblia a pogányságot annak legalacsonyabb szintjén látja, a „Mana hit” szintjén.

Ez a hit tisztán kifejeződik a bálványimádás elleni prófétai polémiában. Az irodalmi próféta juttatta el Jahve vallását annak csúcsára. Fejezetről fejezetre megtalálhatók a szidások a hitehagyó Izrael fölött, amiért a nemzetek istenei után ácsingóznak. Ha valaha történt küzdelem a pogány mítoszok vagy istenségek mitológiai megértése ellen, elvárhatnánk, hogy annak megtaláljuk itt a nyomait. De a kutatás hiábavaló. A próféták egyetlen szót sem szólnak mitológikus hitről, és egyetlenegyszer sem ítélik el azt. Nemcsak, hogy nem gúnyolják a pogány isteneket démonoknak, vagy szatíroknak, még ezen istenek létezésének tagadásáig sem jutnak el. Röviden: a próféták ignorálják azt, amit mi autentikus pogányságként ismerünk. A teljes elítélésük a fetiszizmus kigúnyolásában merül ki.

Ámosz, az első ismert író próféta, alig említi az istenekbe vetett hitet. A 8,14-ben beszél a szamáriai Asimáról és az 5,26-ban beszél az istenekről, melyeket az izraeliták készítettek maguknak. Így a próféta, akire sokan úgy tekintenek, mint az első, aki eljut a tiszta monoteizmusra, egyetlen olyan szóval sem fejezi ki magát, amely annak a politeizmusnak a természetéhez tartozna, amelyet állítólag éppen maga mögött hagy.

Ozeás könyvének első három fejezetében megtaláljuk Jezabel korának Baal tiszteletét. A szamáriai udvari köröket nagy mértékben befolyásolta a szidóni királyné által importált kultusz. A második fejezet költőien úgy ábrázolja Baalt, mint egy illegitim szeretőt, aki a szajha Izrael érzelmvilágában Jahve helyét foglalta el. De még itt sem említ semmit a kánaánita Baal jellegzetes mitikus jellemzőiből. A jólét Jahve ajándéka, amit Izrael hibásan Baalnak tulajdonít (vv7-11). Később a 4-14. fejezetekben a Baal tisztelet (9,10; 13,1) nem több, mint egy a múlt bűnei közül és a mód, ahogyan a próféta megérti Baalt, világosan kirajzolódik a 11,2-ben, ahol a baalok párhuzamban állnak a faragott képmásokkal. Izrael „bálványokhoz csatlakozott” (4,17), „öntött bálványt készített ezüstből, ami kézművesek alkotása” (13,2) nem értve, hogy „kézműves csinálta őt, nem isten” (8,6). Mikor békülhet ki Izrael Istenével? Amikor majd azt mondja, „AsszírIA nem fog megmenteni minket.... nem mondjuk többé a kezünk alkotásának, istenünk” (14,4). A bálványimádat semmi több, mint a „kezünk munkájának” imádata.

Ugyanezzel a látásmóddal találkozunk Izaiásnál, aki úgy beszél a bálványimádról, mint az emberiség bűnéről. A bálványimádás akkor jelent meg Izraelben, amikor az ezüst és arany, a lovak és szekerek. Ahogyan ezek elterjedtek, a föld is tele lett bálványokkal. Mindenki a saját keze munkáját imádja, „azt, amit a saját ujjai készítettek” (2,7). Amikor Isten az ember

büszkeségét letöri – a végső teofánia alkalmával – az emberek majd kidobják az ezüst bálványait és az arany bálványait, amiket maguk készítettek, hogy imádják ... (2,20). Izaiás *Götterdämmerung*ja így az ezüst és arany képmások alkonya; egyetlen utalást sem tesz a politeista hitre.

Mikeás hasonlóképpen: az ítélet napján Szamária „minden faragott képmása darabokra török... minden bálványukat megsemmisítem” (1,7); és „ki fogom vágni a faragott képmásaitokat és oszlopaitokat körötkből, és nem fogjátok többé imádni kezeitek alkotását... (5,12).

Jeremiás többet beszél bálványimádásról, mint bármelyik elődje. Említ más névtelen isteneket (11,10), akik impotensek (11,12), akiket Izrael nem ismer (19,4), ezeket úgy ábrázolja, mint idegen földek isteneit (16,13). Azt korábban kijelentettük, hogy Jeremiás elismerte más istenek létezését. Amit támadott, az az Izraelben való tiszteletük volt. De Jeremiás egyértelműen kifejezi a pogány vallásokról alkotott elképzelését: az fa és kő imádata (2,27) és az égi seregeké (8,2). A többi istenek nem az autentikus pogányság mitikus létezői, még csak nem is démonok, hanem emberek kezének munkája (1,16), kő és fa (3,9), faragott képmás és fura hiábavalóság (8,19), nem istenek (2,11 és 5,7), és így tovább. A napon, amikor a nemzetek majd megbánják bálványimádásuk bűnét, azt mondják majd, „az atyáink semmi mást, csak hazugságot örököltek, hiábavalóságot, és dolgokat, amiknek nincs haszna. Hiszen csinálhat-e magának az ember isteneket, ha egyszer nem isten (16,19)?” Amikor az ember majd felhagy fetiszta nem-istenek imádatával, a bálványimádás véget ér. A pogány vallásra vonatkozó ezen elképzelés a legvilágosabban a 10,1-16-ban kerül kifejezésre (vö. 51,15-19). Mivel ezen versek nagyon hasonlítanak a második Izaiás nézőpontjához, általában a fogsági időkre datálják őket. De a mi célunk szempontjából a datálás lényegtelen, mivel a teljes prófétai irodalom egyhangúnak mutatkozik abban, ahogyan a bálványimádást megéri.

Ezekielnél találunk valamit, ami úgy tűnik, utalás egy idegen pogány mítoszra: ez Tammuz siratása (8,14 vö. Zak 12,11, Hadadrimmon gyásza). Kijelenthetjük-e, hogy Ezekiel és kortársai ismerték Istár kedvese, az ifjú Tammuz haláláról szóló mítoszt? Vagy csak a pogány rítusokat ismerték, amelyeket Ezekiel említ? Imádók tömegei, még a pogány népek között is, gyakran csak nagyon halvány sejtésekkel rendelkeztek a rítusaik mitológiai alapjaira vonatkozóan. Ismerték-e ezek a siratóasszonyok a Tammuz mítoszt? Biztos-e az, hogy ezek az asszonyok izraeliták, nem pedig a királyi kultusz pogány papnői (hasonlóan a korábban Jezabel által importált pogány papokhoz)? Az egyetlen, ami biztos, hogy Ez (akiről Gunkel úgy hiszi, tele van mitologikus anyaggal) egyetlen egyszer sem érvel a pogány mitológia ellen. Noha gyakran és hevesen vitatkozik a bálványimádással, egyetlen szava sincs Tammuz mítoszáról, vagy bármely más istenről, és egyetlen egyszer sem dolgoz ki mitikus motívum alapján álló érvet. Ő is fetiszizmusként jellemzi a pogány vallást. Az istenekre alkalmazott kedvenc jelzője a gillulim (trágya-bogyók); Izrael ezüstje és aranya, amiből megcsinálják maguknak utálatos képmásaikat és undorító dolgaikat, voltak a botlás kövei számukra (7,19).

A 16. 20. és 23. fejezetekben a próféta Izrael hitehagyását részletes látomásokban és allegóriákban írja le. Izrael ezüst és arany férfi képmásokat csináltatott magának, felajánlásokat tett nekik, még fiait és lányait is felajánlotta nekik. Átvették a bálványimádást szomszédaitól, egész történetük során az egyiptomi tartózkodástól kezdve. A képi anyag érzékletes és erotikus, a domináns motívumok a bálvány képmások, ezek Izrael bujálkodásának illegitim partnerei. Innen lép tovább a próféta az idegen istenek kéjszívű férfiai felé (felvértezett sereg), akik után

Izrael ácsingózik. Plasztikus képi világ dominál, lényegében a próféta annyira a bálványokra fókuszál, hogy az isteneket teljesen figyelmen kívül hagyja. A legfigyelemreméltóbb, hogy Ez, miközben folyamatosan az erotikus szimbolizmust használja, egyetlen egyszer sem említi a mitológia szexuális témáját. Egyetlen szót sem szól a Tammuz mítoszok erős erotikus motívumairól. Azt a zavaró képet használja, hogy Izrael a szajha szerepét játssza fával és kövekkel, arany és ezüst képmásokkal. De figyelmen kívül hagyja az olyan témák mitológiai gazdagságát, amelyek ehhez a képi világhoz rendkívül gazdag anyaggal szolgálhattak volna. Lehetséges-e, hogy Ez ismerte a pogányok mítoszait, noha egyetlen egy ilyen motívumot sem használ fel a látomásokban? Következtetésekre vagyunk utalva. Ez maga ad egy megértési kulcsot a pogány istenekkel kapcsolatos látásmódjához: Izrael véneinek azt mondja, „azt mondjátok, legyünk olyanok, mint a nemzetek családjai, akik fát és követ szolgálnak” (20,32). Amit tehát a pogányok imádnak, nem több, mint deifikált fa és kő.

A Deutero-Izajásban a bálványimádás ellen található klasszikus polémia fejezi ki a pogány imádat bibliai megértését a legelőbb módon. Egyetlen korábbi próféta sem vádolta a bálványimádást ilyen buzgósággal és kitartással. Mégis, ez a nemszűnő támadás, a vádaknak és gúnynak ez a folyama egyetlen témára játszik rá: arra a mérhetetlen bolondságra, hogy valaki azt hiszi, a bálványok istenek lehetnek. Mennyi energia és költői művészet csak azért, hogy ezt az egyetlen pontot bizonyítsa!

„A bálványkészítők mind semmik. Tetszetős alkotásaik is haszontalanok. Akik ilyeneket szolgálnak, nem látnak és nem értenek, ezért szégyent vallanak. Aki bálványt csinál és bálványképet önt magának, annak nem lesz belőle semmi haszna. Igen, tisztelőik mind csalódnak majd, a készítőik meg szégyent vallanak. Gyűljenek mind össze, álljanak elő! Megrettennek és megszegyenülnek mindannyian. A kovács ott dolgozik az izzó szénparázs fölött, és kalapálja művét. Erős karral alakítja, amíg meg nem éhezik, s el nem fárad; közben vizet sem iszik, egészen ellankad. Az ács mérőzsinórt feszít ki, írószerszámával vázlatot csinál, majd vésőjével alakítani kezdi a fát, és formát ad neki a körző vonalai szerint. Valamilyen emberi képmást alakít ki belőle, emberi arcvonásokat kölcsönöz neki, hogy majd valamelyik templomban lakják. Egy másik meg cédrusfát vág ki, vagy ciprust és tölgyet vesz elő, amelyet az erdő fái közül választott magának. Vagy pedig fenyőfát ültet. Ezt az eső fölneveli, hogy az embernek legyen tüzelője. Vesz belőle, hogy melegedjék mellette, vagy hogy a tűzénél kenyeret süssön magának. Aztán istent is alkot belőle és imádja; bálványt csinál és leborul előtte. A fa egyik részét elégeti a tűzön, a parázsán húst süt magának és jóllakik. Amikor kimelegszik, így beszél: "Jaj, de melegem lett, érzem a tüzet!" A megmaradt fából meg istent készít, bálványt csinál magának. Aztán meghajlik előtte, leborul, és így fohászkodik hozzá: "Segíts rajtam, mert te vagy az én istenem!". Az ilyenek bizony nem tudnak és nem értenek semmit. Szemük zárva van, hogy ne lássanak, a szívük meg csupa értetlenség.”

Iz 44,9-18

A próféta újra meg újra viccet csinál a hitből, hogy élettelen tárgyak istenek lehetnének. Csak, amikor a nemzetek felfogják, hogy egy fatörzs (v19) nem isten, akkor fog a bálványimádás eltűnni. Mindez egy olyan embertől, akinek, ahogyan ezt általában feltételezik, a környezete mérhetetlenül átítatódott a politeista vallásossággal, és aki használ is mitikus motívumokat az írásaiban (51,9). Ezzel együtt egyetlen szava sincs az isteneikről és a mítoszaiukról! Sehol sem fordul elő nála a kontraszt Izrael fenséges Istene és a fertőzött, kéjsóvár pogány istenségek között, ahogy az érv sem, ami ebből a kontrasztból származik, hogy ezek az

istenek hiábavalóságok. Ha a szerző akár csak egy kicsit is belemártotta volna magát a babiloni mítoszok kincstárába, aranybányát találhatott volna a szatírái számára: istenek, akik születnek és meghalnak, akik szülnek, esznek, isznak, alszanak, harcot viselnek az anyjukkal, mint legyek, gyülekeznek az áldozat körül. Egy arzenál, ami felfegyverezhette volna őt, hogy a pogányság szíve közepét támadja: a hitet mitikus istenekben és istennőkben, és az univerzum fölötti hatalmukban. Mégis, Isten állítását megerősítve, Deutero-Izajás mindössze annyit mond, „én vagyok Jahve, ez a nevem, és a dicsőségemet nem adom másnak, sem a dicséretemet a bálványoknak” (42,8) – bálványoknak, nem született isteneknek, nem meghaló isteneknek, nem kéjszívú isteneknek. Jahvének evidens módon nincs más riválisa, csak a bálványok és faragott képmások.

Bálványimádás a törvényben

A Pentateuchus is merő fetisizmusként ábrázolja a pogány vallásosságot. Ismét: a kérdésben nincs különbség a források között; a bálványimádás megítélésében mindegyik egyetért.

Nincs olyan törvény a Tórában, ami megtiltja a pogány istenekben való hitet. Amit megtilt, azok a bálványok. A létező tórai tiltás más istenek készítését és imádatát tiltja (pl. Ex 20,4).

A Jahvé kívül más létezők imádatára vonatkozóan két tiltást találunk: a szatírokra (Lev 17,7) és mennyei létezőkre ('Elohim, Ex 22,19) vonatkozót. Az idegen istenek egyik esetben sincsenek bevonva, csak az izraelita démonok és mennyei létezők. A szöveg bármikor említi az idegen isteneket kifejezetten, világos, hogy ezek bálványokat jelentenek, semmi mást. A Tórában csakúgy, mint a Bibliában máshol, a „más istenek” kategóriába a képmások minden formája beleértendő, függetlenül attól, hogy a YHWH kultuszhoz tartoznak, vagy a pogányhoz. A törvény a Jahve kultuszban megjelenő képmásokra úgy tekint, mint idegen befolyás eredményeire, és a kultusz, amely felhasználja őket, egyáltalán nem Jahve tisztelet, hanem más isteneké (Ex 20,3; Dt 5,7). A fetisizta koncepció predomináns. Miután megtiltja a kánaánita istenek imádatát, az Ex 23,34 parancsa: „romboljátok le őket teljesen.” A Lev 19,4 a „ne fordulj a bálványok felé” kijelentést a „ne csinálj magadnak öntött istent” mondattal egészíti ki. A Dt különösen is világos. A pogány kultusztárgyak két kategóriája az a bálványok és a mennyei seregek, melyeket isten maga adott a pogányoknak imádatra (4,19; 29,25). A nemzetek istenei, a „más istenek” (6,14 és másutt) ismeretlenek voltak Izrael előtt, mielőtt eltanulták volna a pogányoktól a tiszteletüket (11,28; 13,3.7.14; 28,64; 29,25) ezek emberi kéz alkotásai, fa és kő (4,28; 28,36.64), ezüst és arany (29,16) és hasonlók. A bálványimádás egész teljessége ezen fétisek imádata a mennyei seregek imádata mellett (17,3). A Dt diatribéiben sehol nem találunk utalást élő istenekbe és istennőkbe vetett hitre. Mi a bálványimádás bolondsága? Hogy az istenei nem látnak, nem hallanak, nem esznek és nem szagolnak (4,28). Ugyanaz a gúnyoldás, amit máshol is megtalálunk a Bibliában (pl. Ps 115,4; 135,15; Dán 5,23; Jer 10,5). Nem az, hogy gonoszak vagy iszákosak, hanem hogy nem esznek. Feltételezhetjük-e, hogy a bibliai szerzők ismerték az istenek lakomáinak történetét, és mégis csak a bálványoknak ezt az ártalmatlan piszkálását érezték fontosnak?

A Biblia ezen ítélete a pogány vallás fölött túlságosan szétterjedt, hogy egyszerűen csak késői szerkesztésnek vagy kitalációnak tekintsük. Semmi sem teheti észszerűvé a politeista hittek elleni polémia elhallgatását, amennyiben ez a polémia létezik.

Vajon azért tekinti a Biblia a bálványimádást merő fetisizmusnak, mert a szerzői nem hittek a más istenek létezésében? Amennyiben ez így lenne, az írók elvétenék elsődleges céljukat, ami az ezekben hívők hitének aláásása. (...) Tényként kezelhetjük, hogy a szerzők naiv módon a saját nézőpontjukat tulajdonítják a bálványhívőknek. A próféták azokban az időkben látják a bálványimádás végét, amikor a bálványimádók majd felfogják, hogy nem készíthetnek maguknak isteneket, és hogy kő és fa nem menthet meg senkit. Amikor Szennaherib azzal dicsekszik, hogyan győzte le a nemzetek isteneit (2Kir 18,33; 19,11 [Iz 36,18; 37,12]), a szent szerző így folytatja: „tűzbe vetette őket” (2Kir 19,18 [Iz 37,19]). Ahogyan Izajás leírja egy asszír gondolatait: „úgy teszek Jeruzsálemmel és képmásaival, ahogyan Szamáriával és bálványaisal tettem.” A pogány tehát nem veszi észre, hogy amíg a nemzetek istenei „kézművesek terméke, kő és fa,” Izrael istene „élő Isten” (2Kir 19,16.18 [Iz 37,17.19]). És természetesen ezekben a szövegekben egyetlen utalás sem található arra vonatkozóan, hogy Szennaherib Assurnak, AsszírIA istenének tulajdonítaná a győzelmet a nemzetek istenei fölött.

Feltételezhetnénk, hogy a Bibliában található polémia azért alakul így, mert a nagy néptömegek ténylegesen a bálványimádás fetisizma verzióját művelték, ezzel szükségessé téve az ellene folytatott harcot. Természetesen létezett a bálványimádás ilyen fetisizma oldala; a kultusz szorosan összekapcsolódott a képmással; bizonyos értelemben tehát a képmás volt az istenség. Ez a megfontolás megmagyarázná, miért játszik olyan nagy szerepet a bálványimádás ezen oldala a bibliai polémiában; másfelől viszont nem ad magyarázatot az élő istenekbe vetett hittel folytatott polémia teljes hiányára, ami összességében a pogány vallásosság gyökere és szíve volt. A görög gondolkodók, akik a népies vallásosság ellen érveltek, figyelmet szenteltek a népi vallásosság fetisizma oldalának is, ez azonban nem vonta el a figyelmüket a népies mítoszok elleni harcról. A későbbi zsidó és keresztény polémia sem ragadt le a pogányság fetisizma dimenziójánál. Az Ószövetség mégsem küzd a pogányság esszenciájával – az istenekbe vetett hittel.

Még azon tudósok is, akik észrevették ezt a figyelemre méltó sajátosságot, túlságosan leragadtak a feltételezésnél, hogy a bibliai szerzők ismerték a pogány mítoszokat, így nem ismerték fel a felismerés valódi súlyát. A fetisizma évről azt mondták, hogy az magában foglalja a más istenek létezésének elvetését. De valóban így van ez? Ha a Biblia azt akarja mondani, hogy a bálványok hiábavalóságok, mert az istenek, akiket reprezentálnak, nem léteznek, miért tart ki olyan szilárdan az érv mellett, hogy a bálványok azért semmik, mert a fa és kő nem hozhat hasznot? Miért rejtik az istenek elvetését a bálványok és képmások gúnyolása mögé? A bálványokhoz való hozzáállás valójában a rejtvénynek csak az egyik oldala. Hogyan magyarázzuk a teljes Biblia – próféták, elbeszélések és törvények – teljes hallgatását a pogány mítoszokról? Nem csak, hogy a Biblia nem utasítja el más istenek létezését, a pogány mítoszokat sem tagadja sehol. Valójában – ahogyan később majd látni fogjuk – a pogánysággal kapcsolatban a Biblia teljes látásmódja furcsán torz. Teljes tudatlanságot mutat a mágia és az istenek közötti kapcsolatra vonatkozóan; semmit sem tud a pogány kultusz kozmikus-mitologikus háttéréről; semmilyen módon nem ismeri el a képi ábrázolások szimbolikus értékét.

Az alapprobléma

Hihetetlennek látszik, hogy Izrael ennyire tudatlan lehetett a pogány hitvilág természetére vonatkozóan. Izrael folyamatosan kapcsolatban állt a pogány szomszédaival, és Izraelben is éltek pogányok. Természetesen léteztek olyan körök, amelyek jóval többet tudtak a pogányságról annál, amit a Biblia elénk tár. Amit a tény, hogy a Biblia a pogánysággal szembeni érvelését jóformán teljesen a fetisizmusra építi fel, elárul, az, hogy az izraelita vallásra gyakorolt legkomolyabb pogány behatás nem tartalmazott mitologikus anyagot, és hogy a bálványimádással szembeni korokon átívelő bibliai harcban nem játszott szerepet a mitologikus politeizmus. Ezek a megállapítások arra kényszerítenek minket, hogy újragondoljuk a hagyományos nézeteket a bibliai időkben az izraelita vallásosságra történt idegen befolyást illetően. Újra kell vizsgálnunk továbbá az izraelita bálványimádás természetét az adott időszakban.

Most már világos, hogy az Izrael monoteizmusának eredetére vonatkozó kérdés hibás. Nem az a helyes kérdés, vajon a próféta idején, vagy már előtte kialakult a YHWH vallás azon tézise, mely tagadja idegen istenek létét. A Biblia sehol nem tagadja az idegen istenek létét; egyszerűen csak nem vesz tudomást róluk. Szemben a görög vallásosság elleni filozófus támadással, szemben a zsidó és keresztény polémiával, a bibliai vallásosság sehol sem mutatja jelét annak, hogy önként felvállalná a mitológia elnyomását és elutasítását. Nincs rá bizonyítékunk, hogy az istenek és mítoszok valaha központi témája lettek volna YHWH vallásának, miközben ez a vallás nem mitologikus. Ősi mítoszok fosszília-maradványai nem képesek elhomályosítani az alapvető különbséget Izrael hite és a pogányság között. Éppen ez a nem-mitologikus jelleg az, ami egészen egyedivé teszi Izrael hitét a világtörténelemben; ez az egyetemesség iránti igény forrása.

A Biblia teljes tudatlansága a pogányság természetére vonatkozóan a legalapvetőbb probléma, és a legfontosabb nyom, ami segíthet megérteni a Biblia vallását. Ez a tény minden másnál jobban megmutatja a szakadékot, ami a Bibliát a pogányságtól elválasztja. Ennek a szakadéknak a felismerése pedig kulcsfontosságú a bibliai hit megértésében, mivel nem csak aláhúzza a teljes félreértést a pogányságra vonatkozóan, de ez az izraelita vallás történelmének legfontosabb ténye.